

X. FRAZEOLOGICKÉ JEDNOTKY S JINOU FRAZEOTVORNOU BÁZÍ II. (S KLÍČOVÝM KOMPONENTEM KONKRÉTNÍM A Z OBLASTI HER, ZÁVODŮ, SOUTĚŽÍ)

X.1. Frazеotvorná báze „geografie“

Zeměpisné termíny jsou obsaženy ve čtyřech frazémeh: *острва мира, мале оазе нечега, досећи врхунац а сви путеви воде у Палестину, ниједан из ње*.

Co se týče frazémů **острва мира** (Pav 98) a **мале оазе нечега** (Pav 232), tak typologicky se jedná o frazeologismy s podobnou motivací – jak *острво*, tak *оаза* představují nějaké celistvé území (*острво* – pevnina; *оаза* – místo porostlé vegetací), které je obklopeno nějakou mnohem rozsáhlejší homogenní masou (vodou; pouštním pískem). O sémantické blízkosti obou frazémů svědčí jejich české překlady s paradigmatickou variantou v druhém případě: **ostrůvky klidu** (Pav 56) a **malé ostrůvky něčeho** (Pav 177). Bulharský překlad zachovává klíčové komponenty originálu: **острови на покоя** (Pav 61), resp. **малки оазиси от нешто** (Pav 205). Česká překladatelka ještě více zdůraznila malý rozsah toho, co je přirovnáváno k ostrovu, tím, že u klíčových podstatných jmen použila deminutivní formy.

SČFI zaznamenává frazém v invariantu *остров/оаза клиду (а миру)* (SČFI-VN: 220). FHS ani FS jej nezaznamenávají v žádné podobě, v RSJ však najdeme přenesený význam slova *оаза* s příkladem *оаза мира*: „оно што се издваја својом вредношћу (у неугодној, неповољној околини), позитиван изузетак“ (RSJ: 844). Druhý frazém, slovníky však nepodchycený, má pozici potenciálního inkongruentního atributu kontextově doplněnu (*мале оазе хазарског живља; мале ostrůvky чазарског живљу; малки оазиси от хазарско население*). Nabízí se srovnání srbského výrazu *живаль* a českého *živěl*. Srbština zná tento pojem pouze v původním smyslu „lidská masa“. Tento význam je v SSJČ ze šesti uvedených významů na pátém místě (SSJČ VIII: 481). Je tedy zřejmé, že v českém jazyce došlo k velkému rozšíření sémantiky tohoto výrazu.

Ve třetím frazému – **досећи врхунац** (Pav 63) – je význam geografického pojmu *врхунац* přenesen do abstraktní roviny:

„А онда му се десило да није више никад могао да чита снове. Дуго је мислио да је досегао врхунац и да се даље не може ни ићи у тој мистичној вештини. Ономе који дође до краја пута пут више и није потребан, па му се и не даје“ (Pav 63).

Vztah mezi komponenty tohoto frazému připouští vedle idiomatického významu i význam doslovný, jedná se tedy o frazeologické homonymum (viz FILIPEC – ČERMÁK 1985: 190). Český překlad zkoumaného frazému zní stanout na vrcholu (Pav 71) (SČFI-VS2: 290n.), bulharský да стигна върха (Pav 55). Jak je patrné, překladatelky se tu neuchýlily k žádné aktualizaci srbského frazému.

Větný frazém **сви путеви воде у Палестину, ниједан из ње** (Pav 248) můžeme považovat za aktualizaci přísloví *сви путеви воде у Рим*. Aktualizace je motivována kontextem (hovoří se o Židovi):

„Постоји предање да је на Халевијевом гробу стајао запис: „Куда сте одлетели, веро, племенитости, скромности и мудрости? Налазимо се под овом плочом; и у гробу смо с Јехудом нераздовојни“. Тако се и на Халевију обистинила пословица: „Сви путеви воде у Палестину, ниједан из ње““ (Pav 248).

Aktualizované přísloví je do kontextu zapojeno metajazykově. Český překlad **všechny cesty vedou do Palestiny, z ní však ani jediná** (Pav 169), stejně jako bulharský **всички пътища водят към Палестина, нито един не води от нея** (Pav 219) ctí originál, pouze v bulharské verzi se verbum finitum opakuje i ve druhé větě této polypropoziční frazeologické jednotky.

Výchozí úsloví *všechny cesty vedou do Říma* podle Bedřicha Fučíka není původní: „Zde bylo srdce tehdejšího světa, jeho mozek, duch, vůle a moc, takže se biblické ‚všechny řeky plynou do moře‘, přirozeně a jaksí samo sebou přeměnilo na úsloví: ‚všechny cesty vedou do Říma‘“ (FUČÍK – POKORNÝ 1992: 221n.). Jiné vysvětlení jeho vzniku podává Stanislava Kovářová: „V r. 29 n. l. dal postavit první římský císař Augustus v jihozápadní části fora Romana u Saturnova chrámu tzv. zlatý milník (lat. miliarium aureum). Stál na místě pomyslného středu římské říše a sbíhaly se k němu veřejné silnice, vedoucí různými branami do Říma. Zlatý milník v podobě mramorového válce stál na čtyřhranném podstavci, byl pokryt bronzovými deskami a na nich byla vyryta jména hlavních měst římských provincií i jejich vzdálenost od Říma. Odtud snad vzniklo pořekadlo o tom, že všechny cesty vedou do Říma“ (KOVÁŘOVÁ 1994: 71n.). Spíše z politicko-strategického pohledu se na přísloví nahlíží v příručce *Co to je, když se řekne...*: „Římské legie pochodovaly po důmyslně stavěných silnicích do všech konců této veleříše, a naopak ze všech stran se do Říma hrnulo bohatství z podmaněných zemí. Naše dnešní rčení nevzniklo tedy z fantazie: všechny cesty po souši i po vodě opravdu doslova a do písmene vedly tehdy do Říma. (...) Tento Řím trval skoro tisíc let. Na jeho troskách vznikl na počátku středověku Řím druhý, papežský; také on se

stal politicky a kulturně nesmírně mocným a po dlouhou dobu rozhodoval o císařích a kráľích celé Evropy. A znovu po staletí všechny cesty vedly do Říma, ať už šlo o tažení vojenská, poslání politická, výpravy nebo pouť věřících“ (SPALOVÁ A KOL. 1968: 113n.).

X.2. Frazeotvorná báze

„práce, obchod“

X.2.1. *посао, работа* / [práce] / *работа*

Často se v srbských frazémeh vyskytuje slovo *посао* „práce“. Řidčeji se setkáváme s jeho synonymem *работа*, výrazem, jehož izoglosa zasahuje bulharsko-makedonský jazykový prostor, kde má v analogických frazémeh již monopolní postavení. Výraz *посао* coby zobecněné označení jakékoli činnosti je doloženo ve dvou frazémeh, v dalších dvou této charakteristice odpovídá výraz *работа*. Idiomaticky příznakový je ve všech souslovích s těmito komponenty vždy metaforický atribut a někdy také specifická forma genitivu *посла*.

Sousloví **сумњива работа** (Pav 301) odpovídá svým významem např. frazému *шарена посла* „нешто сумњиво“ (FHS: 497). V bulharské verzi je na jeho místě analogický frazém **съмнителна работа** (Pav 267), kdežto do češtiny byl srbský frazém přeložen jako **pochybná záležitost** (Pav 259).

Extrémním pojmenováním negativní činnosti, navíc s odstínem neprůhlednosti a nebezpečnosti pro člověka, je frazém **ђавоља работа** (And 43), v FHS uvedení v podobě *ђаволска/ђавоља посла* „врло сложена/комплицирана/тајновита ствар“ (FHS: 496). Citovaný význam však Andrićova realizace nenaplnuje beze zbytku, jelikož navíc vykazuje poměrně výrazně výše zmíněný rys nebezpečnosti. Český ekvivalent má podobu **ďáblovo dílo** (And 38). Jak jsme již výše uvedli – srbská ustálená slovní spojení s komponentem „práce“ vykazují dnes vysokou míru desémantizace, což ale neplatí pro české slovo *dílo*. Přesto je český překlad vhodný, poněvadž toto sousloví (často v inverzním slovosledu pro zvýšení expresivity) vyjadřuje jak negativnost činnosti, tak i příslušnou míru expresivnosti. Bulharská překladatelka nemohla jinak, než že se rozhodla pro automatizovaný frazém **ђаволска работа** (And 40). Motivace atributů u všech tří frazémů vychází z pradávne představy ďábla jako ztělesnění záporných sil.

Frazémy **јалов посао** (Pav 65) a **проћи се ћорава посла** (And 201) jsou synonymní – znamenají zbytečnou činnost. Matešić zaznamenává invariant *ћорав посао* (FHS: 496). U Paviće se jedná o jeho paradigmatickou variantu, u Andriće o syntagmatickou variantu a verbalizaci. České překlady těchto frazémů jsou **jalová práce** (Pav 73) a **ušetřit si zbytečnou námahu** (And 176) – zatímco v prvním případě se jedná o doslovný překlad, Andrićova překladatelka si posloužila nei-

diomatickým opisem. Bulharský překlad Pavićova frazému **безплодна работа** (Pav 57) je formálně i sémanticky analogický a totéž lze říci i o překladu frazému Andrićova: **да се откажа от тая кьорава работа** (And 188).

Frazému **бити начисто с ким има посла** (Pav 88) sémanticky plně odpovídá české **být jasné, s kým má tu čest** (Pav 91) i bulharské **стана ясно с кого има работа** (Pav 82). Porovnáme-li si ovšem invarianty *имати посла с неким* (FHS: 496), *мић ту чест с неkým* (Inf) (SČFI-VS1: 113) a *имам (си) работа с някого* (FB I: 452), tak zjišťujeme, že tyto sémanticky nevyjadřují přesně to, co je řečeno v kontextu Pavićova díla:

„Замислила се један тренутак и др Сук се најзад појавио у њеном уму потпуно, поново састављен од сварљивих и несварљивих делова и она је најзад била начисто с киме има посла“ (Pav 88);

„На okamžik se zamyslela, a když se dr. Suk objevil v jejím mozku znovu složen ze stravitelných i nestravitelných částí do celku, bylo jí konečně jasné, s kým má tu čest“ (Pav 91);

„Замисли се за миг и нај-сетне др Сук се појави в нејниј у м изцяло, сџставен от смилеами и несмилеами части, и накрајя њ стана ясно с кого има работа“ (Pav 82).

Výrazy *посла* (pl.) / *(ta) čest* / *работа* jsou tu zcela desémantizované – smysl realizovaných frazémů je „vědět, co je někdo zač, prohlédnout případné huře patrné či skryvané (negativní) stránky jeho charakteru“, kdežto česká invariantní podoba frazému má podle slovníku význam „mluvit, jednat, popř. stýkat se s někým a považovat si to nebo být tím počten“ (SČFI-VS1: tamtéž), srbská „1. бити с ким у вези, имати с ким какав контакт (око каква посла); 2. имати много брига због кога“ (FHS: tamtéž) a bulharská „1. намирам се в някакви (делови, приятелски, интимни и други) отношения с някого, в някакви връзки с някого; 2. разправам се с някого, който ме е обидил, оскърбил или е извършил нещо нередно“ (FB I: tamtéž). Z definic je patrný soulad prvních významů všech tří frazémů; v případě druhých významů však již pozorujeme odlišnosti. U českého frazému je příznačné ukazovací zájmeno *tu*, které je v realizovaném významu obligatorní. Pokud jde o invarianty, tak zatímco český frazém je evropeismus, srbský a bulharský mají typicky jihoslovanskou podobu (právě díky výrazu *посла/ работа*).

S lidskou prací souvisejí též výrazy *дрина, námaha, lopota*. Ekvivalentní význam nese srbské slovo *мука*, které je součástí frazému **без по муке** (Pav 278) (FHS: 358). Syntakticky plní frazém funkci příslovečného určení způsobu, chová se tedy jako adverbium. Potvrzují to i oba jeho opisné překlady – strukturně bližší bulharský **без усилие** (Pav 246) a český **hravě** (Pav 236).⁷²

72 O adverbializaci frazeologických jednotek viz např. KNAPPOVÁ, Miloslava: O vzniku příslovčí z frazeologických spojení. *SaS* 35/1974, s. 15–20.

X.2.2. [тpгoвинa / obchod / търговия]

Dva výrazy z oblasti obchodu jsou *пaпpeнa цeнa* a *пpoдaвaтu нeштo бyдзaштo*. Co se týče prvního z nich – frazému *пaпpeнa цeнa* (Pav 235) (FHS uvádí frazém *слaнe/пpeслaнe цијeнe* – FHS: 54) – je zřejmé, že prostředkem idiomatizace je atributivní paradigma, v němž je výrazů z oblasti přípravy potravin více. Vedle uvedených atributů srov. též čes. *masná cena*, *tučný výdělek*, bulh. *coлeни цeни* apod. Ve všech případech je atribut metaforickým vyjádřením významu „vysoký“. V bulharském překladu se nachází pouze opisné vyjádření *висoкa цeнa* (Pav 207). Český překlad *hříšné peníze* (Pav 179) (SČFI-VN: 234n.) idiomatičnost zachovává, a to i co do úlohy jednotlivých komponentů užitého frazému – sémantická transformace podílející se na výsledném frazeologickém významu se týká atributivní složky syntagmatu. Atribut je v tomto slovním spojení součástí paradigmatu, o jehož charakteru se dá říci v podstatě totéž, co o charakteru paradigmatu zkoumaného srbského frazému. Vlastnost jím označovaná se však nevztahuje k výši cen, nýbrž k množství peněz, které hodnotu ceny musejí vyjádřit. Slovník ještě uvádí synonymní frazémy *masné/nekřesťanské/těžké/drahé peníze* (Tamtéž). Vysokou finanční částku vyjadřují i jiné frazémy, ale ty uvedené spojuje sémantický rys „nutno je vydat“.

Druhý frazém – *пpoдaвaтu нeштo бyдзaштo* (Pav 179) – v FHS zaznamenán není. Příslovce *бyдзaштo* vykazuje velmi nízkou kolokabilitu (spojuje se pouze se slovesy vyjadřujícími koupi nebo prodej) a jeho význam určuje sémantiku celého slovního spojení. V bulharském překladu je na inkriminovaném místě analogické adverbium, rovněž s velmi omezenou kolokabilitou: *пpoдaвaм нeштo нa бeзцeнницa* (Pav 159). Český překlad obsahuje odpovídající ekvivalent *prodávat něco za babku* (Pav 121) (SČFI-VS1: 44). Jeho příslovecké určení vykazuje rovněž velmi nízkou kolokabilitu, ale navíc i nejvyšší míru desémantizace. Proto bychom český frazém označili za „plnokrevný“, zatímco srbskou a bulharskou podobu bychom zařadili spíše mezi tzv. kvazifrazémy, tedy takové výrazy, které ještě nejsou zcela frazeologizovány nebo které vykazují pouze slabou míru idiomatizace (což je náš případ – viz např. FILIPEČ – ČERMÁK 1985: 205, 240; FRAZTERM 1995: 80).

X.3. Frazeotvorná báze „potraviny“

Většina frazémů, u nichž je klíčovým komponentem výraz označující nějakou potravinu, obsahuje výraz *хлeб* / *хлeб*, *кpух* / *хляб*, popř. výrazy nějakým způsobem s chlebem a s jiným pečivem spjaté: (*дpoбeк*), *кuркa* / *мpвa* / *тpoxa*, *квaсeк* / *квaсaц* / *мaя*. Z oblasti pečiva pochází též výraz (*плaкa*) / *пoгaчa* / *пyтa*. Jeden frazém obsahuje hyperonymum (*јидлo*, *oбзивa*) / *хpaнa* / *хpaнa*. v jednom případě jsme

zachytili frazém pojmenovávající stav opilosti, který jsme do této báze rovněž zařadili s ohledem na charakter činnosti, která k opilosti vede.

X.3.1. храна / (inspirace) / храна

Hyperonymum *храна* se vyskytlo ve frazému **налазити другу храну** (And 15). Tentýž frazém užívá i bulharský překlad: **намирам друга храна** (And 13). Výraz metaforicky pojmenovává jev, který neidiomaticky vyjádřila česká překladatelka: **nalézat jinou inspiraci** (And 13). V kontextu je náš slovesný frazém zapojen takto:

„А са првим годинама зрелости он се преноси на мост, управо на капију, где младићка машта налази другу храну и нове пределе, али где почињу већ животне бриге и борбе и послови“ (And 15).

Inspirace je tu metaforicky označena jako *duševní potrava*. Metaforu můžeme do značné míry považovat jako automatizovanou a celoevropsky rozšířenou – srov. čes. *duševní strava/potrava*; srb. *духовна/душевна храна*; bulh. *духовна храна*; rus. *духовная пища*; něm. *Geistesnahrung*; angl. *food for the soul*.

X.3.2. хлеб, хлебац, крух / chléb, chlebiček / хляб

Frazémy, v nichž se jako klíčový komponent vyskytuje pojem *chléb*, jsou tři: **нарастати као хлеб**, **изгубити хлебац** a **где је мање здуха, ту је мање круха**. Zdrojem bohaté frazeologie, v níž je chléb symbolem obživy, jsou mj. i tyto verše Otčenáše:

Nový zákon – Matouš 6:11:

lat. *panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie* (NTL);

angl. *give us this day our daily bread* (NTs);

čes. *náš denní chléb dej nám dnes* (BIBLE, NZk, NSm);

srb. *хлеб наш потребни дај нам данас* (SvP);

bulh. *дай ни днес ежедневния хляб* (BIBLIJA);

Nový zákon – Lukáš 11:3:

lat. *panem nostrum quotidianum da nobis hodie* (NTL);

angl. *give us day by day our daily bread* (NTs);

čes. *náš denní chléb nám dávej každého dne* (BIBLE, NZk, NSm);

srb. *хлеб наш потребни дају нам сваки дан* (SvP);

bulh. *давай ни всеки ден ежедневния ни хляб* (BIBLIJA).

Frazém **нарастати као хлеб** (Pav 101) lze považovat za aktualizovanou podobu přirovnání **расти као квас** (FHS: 301; srov. dále frazém *расти као око квасца*).

Český i bulharský překlad odpovídají originálu formálně i sémanticky: **kynout jako chléb** (Pav 58), resp. **бухвам като хляб** (Pav 64).

Ve frazému **изгубити хлебац** (And 36) je slovo *хлеб(ац)* synekdochickým symbolem obživy, chápe se tedy v abstraktní rovině. Slovesné paradigma tohoto frazému mohou potenciálně představovat výrazy, které mohou vyjadřovat inchoativnost (*ићи за хлебом, наћи хлеба*), durativnost (*имати свој хлеб*) i terminativnost (*остати без хлеба, изгубити хлебац*, s kauzativním slovesem pak *узети некоме хлеб* – viz FHS: 182n.) (srov. FILIPEC – ČERMÁK 1985: 216n.). V českém překladu **přijít o chleba** (And 31) se nevyskytly žádné difference a originálu se držela též bulharská překladatelka: **да изгубя хляба** (And 33).

Rýmované přísloví **где је мање здуха, ту је мање круха** (Pav 281) není uvedeno v žádném z dostupných slovníků. Klíčovými komponenty pro pochopení jeho smyslu jsou substantiva: *крух* je synekdochickým označením obživy (přeneseně výdělku), *здух* souvisí se substantivem *здухач* (вједогоња) – „по народном веровању видовит човек, чија душа за време непогоде напушта тело и бори се с другим таквим духовима, бранећи свој крај; али чини и зло људима и по смрти се вампири“ (RSSJ: 100n.), podle SHČ „1. bytost přivolávající nebo odvracející nečas, kroupy; 2. zloduch“ (SHČ: 966). Výraz *здух* bychom pak měli chápat jako „činnost vlastní mytickým postavám nazývaným *здухачи*“. Abychom pochopili význam tohoto nejspíše autorského přísloví, musíme si přečíst kontext, který je fakticky stylizovaným výkladem původu tohoto rčení (v ukázce se hovoří o Avramu Brankovićovi, jehož činnost zavdala u lidí důvod ke vzniku našeho přísloví):

„За Бранковића се у народу мисли да, није сам, да се као млад човек четрдесет дана није умис, да је нагазио на вражју вечеру и постао здухач. На сваком рамену израстао му је по бич длаке, постао је видовит, сањив у марту, срећне руке, могао је далеко да скочи телом а још даље духом који му је, док тело спава, летео као јато голубица, водио ветрове, гонио облаке, носио и односио град и тукао се око летине и токе, млека и жита с прекоморским здухачима, не дајући им да преотму летину његовог краја. Отуда народ верује да се Бранковић састаје с анђелима и вели за њега: „Где је мање здуха, ту је мање круха““ (Pav 281).

Česká překladatelka se zjevně inspirovala v SHČ (heslo *здухац*, 2. význam – viz výše) a přísloví dala českou podobu **kde není zloducha, není ani chleba** (Pav 239). Slovo *zloduch* má ale v češtině jednoznačně negativní vyznění a dnes už možná zní i poněkud směšně, kdežto srbský *здухач* je pro svůj kraj ochráncem, tedy bytostí, kterou lid vnímá jako bytost kladnou. Z tohoto důvodu hodnotíme autorčin překlad jako méně zdařilý. Bulharská překladatelka vsadila na překlad klíčového pojmu *здухач* jako *ясновидец*: **ясновидците като са по-малко, и хлябът ще е по-малко** (Pav 249). Je zřejmé, že tento čtyřslabičný klíčový komponent (a s připojeným určitým členem pětislabičný) vytvořil výraznou bariéru pro jakýkoliv pokus o pravidelné metrum nebo rým.

Srbská verze je totiž rýmovaná (*zduha – kruha*), tvořená dvěma třístopými šesti-slabičnými verši a s jasným trochejským rytmem. Česká sice rovněž zachovává dvojici šestislabičných veršů, avšak plnohodnotný originálový rým byl nahrazen jen asonancí a trochejský rytmus vykazuje pouze druhý verš; ten první je tvořen dvěma daktylskými stopami. Kombinace dvou daktylů a tří trochejů by sama o sobě pravděpodobně nevalila (tím spíše, že se má jednat o stylizované lidové přísloví, nikoliv o vybroušenou autorskou báseň), v kontrastu se zněním srbského originálu však působí neobratně.⁷³ Bulharská překladatelka na jakýkoliv pokus o rým nebo rytmus rezignovala, její řešení obsahuje jako příznakové pouze reduplikované adverbium v komparativním stupni. S ohledem na to lze tvrzení v románu, že sám lid takto zobecněně hovoří o A. Brankovičovi, jen těžko uvěřit. Bulharskou verzi tedy hodnotíme jako spíše nepodařenou.

X.3.3. погача – мрва / (společná mísa – suchá kůrka) / пита – троха

Výrazy *погача* a *мрва* postavil M. Pavić do protikladu:

„Тако Хазарѝ у свом делу државе деле погачу са свима, а у осталим деловима нико им не даје ни мрве“ (Pav 179);

„А так Чазарѝ ве свој части стату једи зе сполечне мѝсы се вшѝми, затѝмко в остатних крајѝх јим нико не да ани суху кѝрку“ (Pav 120);

„Така в своја дял от државата хазарѝте дялят питата с всѝчки, а в останалите части никой не им дава дори троха“ (Pav 158).

Frazém *делити погачу са свима* (Pav 179) vychází z invariantu *ломити погачу с неким* (FHS: 482), znamenajícího „заједно живјети; живјети с ким у слози“ (Тамтѝж). Výraz *погача* se v některých frazémeh vyskytuje jako jistá méně hodnotná alternativa k pojmu *хлеб* (např. *тражити/искати хљеба преко погаче/над погачом* „бити нескроман, тражити више него што треба, не бити задовољан оним што се има“ – FHS: 183). Bulharský překlad *деля питата с всѝчки* (Pav 158) zachovává strukturu originálu. Český překlad frazému zní *јѝст зе сполечне мѝсы се вшѝми* (Pav 120). Překladatelka tu zvolila frazém s jinou sémantickou motivací, která dovolila elipsu konkrétního pokrmu. Opozitivní frazém *не дати ни мрве* (Pav 179) (RHJ: 486) byl přeložen bulharským frazémem *не давам дори троха* (Pav 158), resp. českým frazémem *nedat ani suchou kůrku* (Pav 120). Užití slov s odlišným významem (*мрва*; *троха* „drobek“ × *кѝрка*) bylo umožněno desémantizací těchto prvků ve frazémeh.

⁷³ Budíž ale připomenuto, že český čtenář v drtivé většině nebude mít možnost konfrontovat českou verzi románu se srbským originálem, takže komplexně vzato je řešení S. Sýkorové víceméně přijatelné.

X.3.4. квасац / kvásek / мая

Tento výraz se vyskytuje ve frazému **расти као око квасца** (Pav 188), což je syntagmatická aktualizace invariantu **расти као квас** (FHS: 301). Česká i bulharská překladatelka shodně nahradily předložkovou vazbu *око квасца* „okolo kvásku“, zvolenou s ohledem na obrazně prostorové potřeby kontextu („*Као око квасца растао је потом Хазарски речник око францезине збирке*“ – Pav 188), běžnější vazbou s předložkou *з/от* a přirovnání přeložily jako **narůstat jako z kvásku** (Pav 162), resp. **набъбвам като от мая** (Pav 166). Motivací frazému je charakteristická vlastnost kvasu – rychlý růst, nabývání na objemu – která se přisuzuje komparandu.

X.4. Frazeotvorná báze

„nejrůznější předměty a věci“

X.4.1. кола / vůz / кола

Frazém **метати кола пред руду** (And 259) je obrazně vyjádření nesmyslné činnosti. Český překladový frazém **strkat vůz před voj** (And 227) je – co se týče sémantiky svých komponentů – totožný s originálem. SČFI však uvádí jako českou podobu takového frazému slovní spojení **zapřahat koně za vůz / vůz před koně** „dělat něco absurdním, nesmyslným nebo nepřírozeným způsobem (naopak)“ (SČFI-VS1: 386), takže naši českou realizaci můžeme považovat za jeho paradigmatickou variantu, nebo dokonce za samostatný, synonymní frazém. Sémantiku klíčových komponentů českého invariantu (vůz, zvíře) obsahuje též bulharský překlad **впрягам колата пред воловете** (And 244) (FB I: 179), přičemž bulharština disponuje i přesným ekvivalentem českého, slovníkem zachyceného frazému – **впрягам колата пред конете** (Tamtéž).

Cizojazyčné ekvivalenty frazému **zapřahat koně za vůz/vůz před koně / метати кола пред руду / впрягам колата пред воловете/конете** jsou: něm. *das Pferd vom Schwanz aufzäumen*; angl. *put the cart before the horse*; fr. *mettre la charrue avant les boeufs*.

X.4.2. крст / kříž / кръст

Slovesný frazém **носити свој крст** (Pav 70) (FHS: 280, tam však v chorvatské podobě *nositi svoj križ*) je biblického původu a znamená „(стрпљиво) подносити терет/невоље“ (Tamtéž). V české verzi je použit analogický český frazém: **nést svůj kříž** (Pav 76) (SČFI-VS1: 378), v bulharské zase analogický bulharský **нося**

своя крѣст (Pav 60). Pavić jej ve svém textu vložil do úst vydavatele Daubmana; frazém je ústřední myšlenkou úvahy této postavy:

„Даубманус наводи следећи суд о Методију: „Најтеже је орати туђу њиву и своју жену – бележи он – али пошто је сваки човек разапет на својој жени као на крсту, излази да је теже носити свој него туђи крст. Тако је било и са Методијем, који никада није носио крст свога брата... Јер, млађи брат био му је духовни отац“ (Pav 69–70).

V úvaze se objevuje ještě jeden frazém s ústředním křesťanským symbolem: **бити разапет као на крсту** (Pav 70). Přirovnání teoreticky vychází z invariantu *разапети/распети/прибити некога на крст* (FS: 447), avšak není jisté, zda sémantika realizované podoby odpovídá významu invariantu „1. javno осудити, окривити некога, 2. задавати некоме велике патње, бриге, мучити некога“ (Тамтѣж). Bulharská překladatelka frazém převedla beze změn – **разпънат съм като на крѣст** (Pav 60), česká pouze provedla substituci participia – **být přibit jako ke kříži** (Pav 76).

Oba frazémy vycházejí z evangelních svědectví. Přirovnání *бити разапет као на крсту* má svoji předlohu v popisu smrti Ježíše Nazaretského ukřižováním (Nový zákon – Mt 27:32–37, Mk 15:22–26, L 23:33–34 a J 19:17–27). Frazém *носити свој крст* je inspirován novozákonním veršem *Техды řekl Ježíš svým učedníkům: Kdo chce jít за mnou, zapři sám себе, vezmi svůj kříž a následuj mne* (Nový zákon – Mt 16:24, podobně též Mk 8:34, L 9:23 a jinde).

X.4.3. узица; нит; тур; обувати се – изути се / (pán; rozbřesknout se); kalhoty; обоват се – vyzout se / въженце; нишка; гащи; обувам се – събуя се

V této podskupině jsou shromážděny frazémy, jejichž klíčový komponent označuje nějaký předmět spojený s textilem, oděvy apod., ale také proces obuvání/zouvání.

Slovní spojení **њихова је слобода на узици** (Pav 23) je inspirováno frazémem *бити на чијој узици* „зависити од кога“ (FHS: 731). Při pohledu na lexikální složení realizovaného slovního spojení bychom možná očekávali význam „jejich svoboda visí na vlásku“, avšak není tomu tak. Význam odpovídá spíše slovům českého překladu: **přestat být pány své svobody** (Pav 24). Výraz *узица* „provázek, šňůra, tkanice“ symbolizuje způsob vedení loutek, a tedy způsob přímého ovládnutí. Bulharský překlad se tu opět drží originálu: **тяхната свобода е на въженце** (Pav 20).

Větný frazém *у уму ми се муњевито повезаше нити* (Pav 269) byl použit v kontextu „*Тако је завршио своје излагање др Абу Кабир Муавија и мени се одједном у уму муњевито повезаше нити*“ (Pav 269). Sémantika je táž jako u frazému *похватати/ухватити конце (нечему)* „схватити смисао/оно што је главно; разумјети“ (FHS: 255). Frazém je sémanticky postaven na obrazu „spojení dvou konců“, synapse, jakéhosi uzavření kruhu, které do chaosu vnáší řád. Bulharská překla-

datelka nehledala jiná možná řešení a frazém převedla doslovně: **В МОЯ УМ МЪЛНИЕНОСНО СЕ НАВЪРЗАХА НИШКИТЕ** (Pav 237). Česká překladatelka využila jiné metafory – představu „vnosení světla do něčeho“, když sledovaný frazém přeložila jako **в mém mozku se najednou rozbřesklo** (Pav 225).

Frazém, v němž se objevuje komponent pojmenovávající zadní část kalhot (*туф*), je **пун туф** (And 213) – nominalizovaná forma frazému *имати пун туф* (FHS: 706). Frazém se posměšně vyjadřuje o velkém strachu někoho. Český překlad je identický: **plné kalhoty** (And 186) (SČFI-VS1: 313) a očekávaný frazém je přítomen i v bulharském překladu: **пълни гащи** (And 200). Frazém je kolokviální a je doložen v řadě evropských jazyků.

Okazionální přísloví **нека не се хвали онај ко се обува као онај ко се изуо** (Pav 258) převedly obě překladatelky doslovně: **ať se nechlubí ten, kdo se obouvá, jako ten, co se vyzul** (Pav 216), resp. **нека не се хвали онзи, който се обува, като онзи, който се е събул** (Pav 227). Význam Pavićovy parémie však není příliš průhledný (*neříkej hop, dokud jsi nepřeskočil?*), v orientaci nám příliš nepomůže ani kontext:

„А оно најстрашије дошло је прекиноти. Један од тих сараџевских пољубаца подсетио ме је на пољубац наше мајке. Колико година нисам мислила на њу, и сада одједном она долази да ме подсети на себе. И то како! Нека се не хвали онај ко се обува као онај ко се изуо, али како то подсети?“ (Pav 258).

Pavićovy netradiční frazeologické aktualizace v textu Chazarského slovníku často charakterizují podivuhodné postavy. Ty promlouvají ke čtenáři silně poetickým, mnohdy až záhadným jazykem. Zdá se proto, že Pavićovy autorské frazémy a parémie mají především funkci poetizační.

X.4.4. жица; бритва; кључ; минђуша / дрát; бřitва; кљич; пáушнице / тел; бритва; (обяснение; заблуда)

V této podskupině jsou shromážděny frazémy, jejichž klíčový komponent označuje nějaký předmět vyrobený z kovu.

V přirovnání **бодљикав као челична жица** (And 14) se objevuje označení pro ocel, v adjektivní formě, avšak tento výraz není nositelem idiomatizace. Z kontextu je zřejmé, že se tu jedná o drát ostnatý. Určitým paradoxem je skutečnost, že pomocí umělého lidského výtvoru (umístěného do komparátové pozice) Andrić charakterizuje přírodní element – rostlinu:

„На њој ништа не расте и не цвате до нека ситна трава, тврда и бодљикава као челична жица“ (And 14).

Pořadí bývá obvykle opačné – něco umělého se přirovnává k něčemu přírodnímu. Přirovnání je ovšem motivováno vnější podobností. Jak česká, tak bulharská překladatelka neprovedly vzhledem k originálu žádné aktualizace: **pichlavý jako ocelový drát** (And 12), resp. **бодлив като стоманена тел** (And 12).

Přirovnání **оштар ко бритва** (Pav 74) je automatizovaný frazém, jehož motivace je zřejmá – břitva je měřítkem vysoké ostrosti. V našem případě je nositelem idiomatičnosti celé přirovnání – hovoří se totiž o ostrosti uší, tedy něčeho, co v pravém smyslu slova ostré být nemůže:

„и сви се ужаснуше да се Никон Севаст опет вратио Сотони и да ће бити кажњен. Доиста, уши му постадоше опет оштре ко бритва, да се говорило: може парче хлеба ухом одрезати“ (Pav 74).

Vlastnost ostrosti by se logicky měla týkat sluchu. Z ukázky se ovšem dá usuzovat, že autor měl na mysli tvar uší zmíněné literární postavy Nikona Sevasta – tuto domněnku podporuje následná explikace. Český i bulharský překlad jsou očekávané – **ostrý jako břitva** (Pav 80) (SČFI-P: 54), resp. **остър като бръснач** (Pav 70). Přirovnání je celoevropsky rozšířené.

Slovesný frazém **тражити кључ у нечему** (And 17) obsahuje výraz *кључ* coby metaforické vyjádření prostředku k dosažení něčeho. Motivace vychází z charakteristické funkce klíče. Český překlad se drží originálu: **hledat klíč v něčem** (And 15). Bulharská překladatelka na použití frazému rezignovala a frazém opsala neutrálním slovním spojením **търся обяснение за нещо** (And 15).

Druh šperku je přítomen ve frazému **водити за мињу некога** (Pav 181). Frazém je dokonalou ukázkou lexikální aktualizace všeobecně známého frazému **водити за нос некога** (FHS: 393), který je realizován ve formě negovaného pasiva. Český překlad Pavičovu aktualizaci zachoval: **vodit za náušníci někoho** (Pav 114). Můžeme si však položit otázku, jestli českému uchu zní neutrální výraz *наушнице* tak jako uchu srbskému orientalismus *мињуша*. Bulharská překladatelka frazém pouze opsala slovesem znamenajícím „uvést v omyl; oklamat“: **да заблудя някого** (Pav 160), čímž de facto neutralizovala expresivitu, kterou vykazuje originál.

X.4.5. позорница / jeviště; арена / сцена

Poslední skupina obsahuje dva frazémy, jejichž klíčovým komponentem je pojmenování prostoru pro inscenování divadelních her nebo estrádních výstupů (*scéna / позорница / сцена*).

Výraz *позорница* je součástí dvou frazémů: **нестати с историјске позорнице** (Pav 12) a **ишчезнути с позорнице светских збивања** (Pav 81). Oba v podstatě totožné frazémy (odlišnosti jsou dány rozdílným kontextem) jsou kontextovou modifikací invariantu **сићи с позорнице** „повући се из активнога рада, изгубити пријашње значење/некадашњу популарност“ (FHS: 506). Jak je patrné, atribut determinující výraz *позорница* může být jak shodný, tak i neshodný. Překlad prvního frazému zní **zmizet z jeviště dějin** (Pav 14), resp. **слизам от историческата сцена** (Pav 10). Překlad druhého frazému pak **zmizet ze světové arény** (Pav 86),

resp. **да изчезна от сцената на световните събития** (Pav 76). Vidíme, že česká překladatelka použila pro překlad dvou různých (synonymních) srbských sloves (*нестати, ишчезнути*) jednoho a téhož slovesa českého (*zmizet*), které je jejich sémantickým ekvivalentem. Její bulharská kolegyně zvolila pro první případ sloveso *слизам*, jež etymologicky odpovídá srbskému *сићи* (liší se jen videm), kdežto v druhém případě se rozhodla pro doslovný překlad slovesem *да изчезна*. Zatímco slovesa v našich realizacích vykazují v obou případech terminativnost, český invariant je zaznamenán jen s inchoativem: **vstoupit/vejít do dějin** (SČFI-VS1: 136n.). Co se týče nominální části frazému, v překladech lze pozorovat jisté rozdíly: *историческа сцена* je doslovný překlad originálového *историска позорница*, české *jeviště dějin* odpovídá jen svou sémantikou; z hlediska formálního je tu atribut inkongruentní oproti originálovému kongruentnímu. Ve druhém frazému, kde je naopak autorem použit neshodný přívlastek (*позорница светских збивања*), je bulharský překlad opět formálně i sémanticky identický (*сцена на световните събития*), zatímco česká překladatelka dala tentokrát přednost shodnému přívlastku (*světová aréna*), navíc provedla substituci automatizovaného a stylově neutrálního komponentu *сцена* za výrazně expresivnější *aréna*.

X.5. Frazeotvorná báze „vojenství, fyzický boj“

V této skupině jsme shromáždili frazémy, jejichž komponent je nějakým způsobem spjat s válkou, bojem, násilím. Jedná se nejen o konkrétní označení zbraní (*meč, šavle* aj.), ale též o substantiva typu *boj, válka, povstání, útok* apod., která pojmenovávají nějakou formu konfliktu explicitně. Konkrétně nesou frazémy *крив као сабља, бити оштар као мач с обје стране оштар, мачем и књигом, заковати штит* a *дефати као да га жива набијају на колац*. Abstrakta jsou klíčovými komponenty ve frazémeh *не бити у рату са својом бољком, бити изложен нападима* a *узушени устанак*.

X.5.1. мач; сабља / меџ; šavle / меч; сабја

Frazémy *крив као сабља, оштар као мач с обје стране оштар* a *мачем и књигом* jako klíčový komponent obsahují sečné zbraně (*šavle, meč*).

V případě frazému **крив као сабља** (Pav 193) autor nepřirovnává na základě účelu, nýbrž na základě vnější podobnosti (křivost). V obou překladech bylo přirovnání zachováno především na pozici komparáta: **zkřivený jako šavle** (Pav 164), resp. **изкривен като сабја** (Pav 170). Tertium comparationis je v obou překladech prefigované deverbativum, na rozdíl od originálového kvalifikačního ad-

jektiva. Dá se říct, že obě překladatelky akcentovaly výsledek děje, zatímco sám autor použil výrazu pojmenovávajícího prostý stav – přítomnost určité vlastnosti. Frazeologické slovníky zaznamenávají pouze české přirovnání *je to křivé jako tu-recká šavle* (SČFI-P: 346).

Na přirovnání *оштар као мач с обје стране оштар* (Pav 264) je patrné metaforické přirovnání „ostrosti“ ženy k meči; v textu je přirovnání součástí rozsáhlejšího citátu, který má metajazykovou funkci, neboť se explicitně uvádí původ celého citátu:

„*Зашто би ми уосталом било шта сметало, кад се јутрос за доручком чуло да је на скуп приспео и др Абу Кабир Муавија. С усана туђе жене капље мед и грло јој је мекше од уља, али јој је пошљедак горак као пелен, оштар као мач с обје стране оштар. Ноге јој слазе к смрти, до пакла допиру корацаи њезини...‘ Тако је записано у Библији“ (Pav 264).*

Přirovnává se tu tedy typ chování. Předloha citátu se nachází ve Starém zákonu – Příslovích 5:3–5: čes. *Ze rtů cizí ženy sice kape med, a její jazyk je hladší než olej, nakonec je však hořká jako pelyněk, ostrá jak dvojsečný meč. Její pohy sestupují k smrti, její kroky uvíznou v podsvětí* (BIBLE); bulh. *Защото от устните на чуждата жена капне мед и устата ѝ са по-меки от дървено масло; но сетините ѝ са горчиви като пелин, остри като изострен от двете страни меч. Нозете ѝ слизат в смърт, стъпките ѝ стигат до ада* (BIBLIJA); srbský text v Bibli je shodný se zněním, které použil autor M. Pavić.

Česká překladatelka tu zasáhla pouze formálně – v souladu s českým zněním citátu zjednodušila pravou stranu použitím v češtině běžného adjektivního vyjádření *dvojsečný meč*: **ostrý jak dvojsečný meč** (Pav 221). Bulharský překlad **остър като наострен от двете страни меч** (Pav 233) je strukturně blíže originálu. Ve frazeologických slovnících uvedená přirovnání zaznamenána nejsou.

Frazém **мачем и књигом** (And 265) se jeví jako aktualizace frazému *уништавати нешто огњем и мачем* (FHS: 411). Dochází zde přitom k sémantickému posunu: od automatizovaného *огњем* (neg.) – *мачем* (neg.) k realizovanému *мачем* (neg.) – *књигом* (poz.). Aktualizace je v přímé řeči explikována:

„*ви сте кроз столећа шифрили, утврђивали или бранили то своје господство, мачем и књигом, правно, вјерски и војнички“ (And 265).*

V českém i bulharském překladu je originálová forma ponechána: **mečem a knihou** (And 232), resp. **с меч и книга** (And 249). Automatizovaná podoba frazému *ohnět a mečem* je motivována názvem prvního dílu historické trilogie polského romanopisce Henryka Sienkiewicze (SČFI-VN: 213). Na rozdíl od předchozích příkladů si zde zbraň již ponechává svůj primární, nedesémantizovaný význam.

X.5.2. штит; колац / štít; kůl / щит; кол

Frazémy *заковати штит* a *дерати као да га жива набијају на колац* již neobsahují konkrétní zbraň. U prvního je klíčovým komponentem obranný prvek (*štít / штит / щит*), u druhého je to prostředek mučení (*kůl / колац / кол*).

Frazém **заковати штит** (Pav 61) je synekdochickým vyjádřením přípravy na válku. Oba překlady tomu rovněž odpovídají: **да заковам щит** (Pav 53), resp. **kout zbraně** (Pav 61). Pozoruhodné přitom je, že v originálovém slovním spojení a též v bulharském překladu se neuvádějí explicitně zbraně, ale jiná součást výzbroje, určená primárně k obraně – štít:

„у то време Руси су већ заковали штит на цариградске капије и од Хазара узели Кијев“ (Pav 61).

Přirovnání **дерати као да га жива набијају на колац** (And 36) je aktualizací v tom smyslu, že člověku, jemuž se tento projev připisuje, trest tvořící pravou stranu přirovnání opravdu hrozil. Frazém tedy v daném kontextu vykazuje potenciál doslovnosti, tj. potenciál stát se frazeologickým homonymem. Obě překladatelky formu frazému zachovaly: **řvát jako by ho zaživa naráželi na kůl** (And 32), resp. **дере, сякаш жив го набиват на кол** (And 33).

X.5.3. напад; устанак; рат / útok; повстані; (мíр) / нападка; въстание; (нож)

Frazémy s abstraktními substantivy jakožto klíčovými komponenty jsou tři: *не бити у рату са својом бољком*, *бити изложен нападима* a *угушени устанак*. Verbonominální slovní spojení *бити изложен нападима* a frazém *угушени устанак* mají povahu publicismů.

Publicismus **бити изложен нападима** (Pav 16) se v kontextu nevztahuje na člověka, nýbrž na knihu, dochází tak k antropomorfizaci neživé věci:

„Друге белешке међутим, говоре о томе да рабини нису одобравали ову пажњу коју је њихов сународник покљонио Хазарском речнику и књига је повремено била изложена нападима учених људи из јеврејске средине“ (Pav 16).

V obou překladech byly použity adekvátní výrazy **подлаган сѐм на нападките** (Pav 14), resp. **бýt vystaven útokům** (Pav 18).

Druhý publicismus – frazém **угушени устанак** (Pav 244) – je příkladem idiomatizovaného slovního spojení, v němž idiomatically příznakový je adjektivní komponent deverbativní povahy. Shodné rysy vykazuje i bulharský ekvivalent **потушено въстание** (Pav 216). Český překlad pomocí ustáleného slovního spojení **potlačení povstání** (Pav 176) vykazuje podle našeho soudu minimální míru idiomatičnosti. S ohledem na periferní postavení v rámci frazeologie jej můžeme považovat za kvazifrazém (srov. SČFI-VS09: 11, 596).

Poslední frazém s militaristickým komponentem – metaforický výraz **не бити у рату са својом бољком** (Pav 193) – explicitně obsahuje apelativum *рат* „válka“. Invariantní podoba je *бити у рату с неким/нечим*, Pavićova realizace je tedy jeho negativní aktualizací. FHS zaznamenává pouze sémanticky velmi blízký, v podstatě synonymní výraz *бити на ратној ноzi* (FHS: 381n.). Ze strukturního hlediska však nelze říct, že by první frazém byl transformací druhého nebo naopak. Oba frazémy nejspíše stojí samostatně vedle sebe. Bulharská překladatelka se rozhodla pro konkrétnější obraz boje a obecnou *válku* nahradila slovem *ниž*, zde samozřejmě v pokročilém stadiu desémantizace: **не сѐм на нож с болестта си** (Pav 170). Její česká kolegyně provedla ještě výraznější zásah do originálu, když využila antonymie slov *válka* – *mír* a celý výraz ve svém překladu aktualizovala takto: **žit se svým neduhem v míru** (Pav 164). S „přesností chirurga“ zhodnotila stylovou příznakovost slova *бољка*, které je synonymem neutrálního substantiva *болест* „nemoc“, a pro svůj překlad namísto běžného českého výrazu *nemoc* zvolila knižnější *neduh*, což považujeme za velice zdařilé řešení.

X.6. Frazeotvorná báze

„hra, závod, soutěž“

Mnohé frazémy vycházejí ve své idiomatické funkci z připodobnění nějaké situace k soutěži, závodu nebo obecně hře. V literatuře, z níž jsou zkoumaná excerpta, mají nejpočetnější zastoupení frazémy s klíčovým komponentem *hra* / *игра* / *игра* a *karty* / *карте* / *карти*.

X.6.1. игра / hra / игра

Výraz *игра* se vyskytuje ve frazémeh *држати некога у игри* a *створити нешто као играјући се*. V prvním frazému je výraz *игра* obvykle metaforickým označením nějakého děje, který probíhá. Frazém sděluje, že kdosi, s pomocí někoho jiného, se uvažované činnosti účastní, ačkoliv je to pro další zúčastněné osoby nežádoucí.

V naší realizaci **држати некога у игри** (Pav 118) je ovšem *игра* metaforou života:

„Тaj шести и највиши ступањ смртнога страха (на који нема сећања) држи заједно у *игри* и повезује све нас непознате учеснике“ (Pav 118).

Slovo *учесник* „účastník (hry)“ je v citátu dokonce explicitně uvedeno. Český překlad zní **držet někoho ve hře** (Pav 104) a je to pasivní varianta frazému *бýt ve hře* (SČFI-VS1: 246). Bulharský překlad je analogický – **държа в играта няко-го** (Pav 104). Původ frazému je nutno hledat ve sportovní terminologii.

Přirovnání **створити нешто као играјући се** (And 65) obsahuje klíčový komponent ve tvaru adjektivizovaného prezenta participia. Poukazuje na snadnost činnosti uvedené na levé straně přirovnání (srov. synonymní frazém *без по мукe* „hravě“). Jeho český překlad je **vytvořit něco, jako by to bylo pouhá hračka** (And 58), bulharský pak **да направя нешто като на игра** (And 61). Vidíme, že nepřilíš běžný originálový tvar *играјући се* byl v obou sledovaných překladech nahrazen – v bulharském substantivem *игра*, v českém pak *hračka*, které je od původního výrazu *hra* významově již poněkud vzdáleno, avšak jako součást frazému **být (úplně) hračka pro někoho** (SČFI-VS1: 248), sémanticky odpovídajícího originálu, je plně opodstatněné.

X.6.2. карте / karty / карти

Z oblasti her karetních pocházejí dva frazémy: *мешати нешто као карте а лежати преда мном као бачане карте*.

Strukturně jednoduché přirovnání **мешати нешто као карте** (Pav 283) je motivováno sémantikou tertia comparationis – slovesa *мешати*. V kontextu vyjadřuje intenzitu děje míchání a přes svou značnou ustálenost přispívá k výrazové aktualizaci textu:

„Закључих да се ништа не збива у протоку времена, да се свет не мења кроз године него у себи и кроз простор једнодобно, у безброј облика мешајући их као карте и задајући као лекцију прошлост једних за будућност или садашњицу другима“ (Pav 283).

Česká i bulharská překladatelka zvolily doslovný ekvivalent: **míchat něco jako karty** (Pav 241), resp. **размесвам нешто като карти** (Pav 250). Jediný formální rozdíl tu spočívá v použití prefigovaného slovesa v bulharském překladu.

Další přirovnání **лежати преда мном као бачане карте** (Pav 277) má již komplikovanější strukturu. Vzhledem ke kontextu *„Није таквога лица било ни у мојим сећањима, мада су сва одједном лежала преда мном као бачане карте ни у сновима где су поклопљене карте лежале преда мном тако да сваку могу кад хоћу преврнути“* (Pav 277) lze říci, že komparátum je spjato s komparandem na základě dosti překvapující podobnosti. Vyprávějí osoba hovoří o tvářích; na kartách jsou lidské tváře zobrazovány také. Za zmínku stojí rovněž fakt, že komparátum zasahuje též levou stranu přirovnání – slovesem *лежати*, které zřetelně odkazuje na přicházející přirovnání k vyloženým kartám. Frazém je rozvíjen dále, mírně sémanticky obměněn. Nemůžeme tvrdit, že přirovnání je aktualizací frazému *бацати/износити карте на сто* (FHS: 233), neboť význam tohoto slovesného frazému je *„употријebити посљедње средство, искористити задњу могућност“* (Tamtéž), což významu naší realizace zjevně neodpovídá. V českém překladu vypadá přirovnání takto: **mít něco před sebou jako vyložené karty** (Pav 235). Změnu vidíme jen

v pozici predikátu – konkrétní a na komparátum odkazující srbské *лежати* bylo nahrazeno sémanticky nekonkrétním slovesem *мѝ*. Bulharský překlad **лежи нешто пред мен като хвърлени карти** (Pav 245) je doslovným překladem originálu.

X.6.3. трка / závod / състезание

Výraz *závod* je obsažen ve frazému **води мртву трку** (Pav 78), což je verbalizovaná podoba nominálního frazému *мртва трка* „iscrpjujúca borba podjednanih suparnika“ (FH: 624). V české verzi je adekvátní překlad **бѣжет мртvý závod** (Pav 83), rovněž verbalizovaná podoba výrazu *мртvý závod* „závod, v němž mezi soupeři nedošlo k rozhodnutí o vítězi“ (SČFI-VN09: 407). Frazém pochází ze sportovního prostředí. Prostředkem idiomatizace je tu adjektivum *мртав / мртvý*. Přímá motivace k jeho užití není příliš průhledná. Bulharská verze obsahuje formálně blízký výraz **вода безмълвно състезание** (Pav 73), tedy v doslovném významu závod „mlčenlivý, beze slov“, přeneseně „nepsaný závod“. Požadovaný význam, který odráží srbská i česká podoba, tak podle našeho soudu nebyl zprostředkovan.

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *мртvý závod / мртва трка* jsou: něm. *totes Rennen*; angl. *a dead heat*; fr. *combats indécis*.

X.6.4. загонетка / hádanka / загадка

Výraz *hádanka* je sémanticky vzdálenější předešlým klíčovým komponentům, ale přesto má určité společné rysy se soutěživostí, ačkoliv v tomto případě se soutěží na intelektuální rovině. Výraz se objevil v přirovnání **остати као трајна загонетка** (Pav 106), přeloženém jako **zůstat věčnou hádankou** (Pav 69), resp. **да остана като трајна загадка** (Pav 92). Ve všech případech jde o kontextové zapojení invariantu *трајна загонетка*, resp. *věčná hádanka*, resp. *трајна загадка*. Frazeologické slovníky výrazy neobsahují. Sémantika *věčné hádanky* je velmi blízká sémantice *мртvého závodu*: *věčná hádanka* je jakýsi „mrtvý závod“ v intelektuální rovině.

X.7. Shrnutí

Z celkového počtu **46 dalších frazémů s klíčovým komponentem konkrétem + frazémů z oblasti her, závodů a soutěží** je 7 autorských aktualizací (15%). 12 frazémů – tedy přibližně 26% – má podobu přirovnání, která byla až na jedinou českou výjimku (*zůstat věčnou hádankou* S. Sýkorové za orig. *ostati kao trajna zagonetka*) v překladech pokaždé dodržena. V jednom bulharském případě bylo přirovnání

použito pro překlad slovesného frazému. O 4 frazémeh lze prohlásit, že jsou inspirovány Biblií, 1 je motivován literárním dílem. Kořeny v antice má aktualizovaná parémie *svi putevi vode u Palestinu, nijedan iz nje*.

Podíváme-li se blíže na **jednotlivé frazeotvorné báze**, tak nejvyšší podíl na celkovém počtu mají frazémy s klíčovým komponentem z oblasti nejrůznějších předmětů a věcí zhotovených člověkem (13). Předměty, které označují, náležejí do různých oblastí lidského života: mezi užitečné domácí předměty patří *žica, uzica, britva*, s bydlením je spojen *ključ*, s tradičním venkovským způsobem života v širokém smyslu souvisí *ruda, kola*, s odíváním souvisí *nit, tur*, s religiozitou *krst*, s kulturou *pozornica*, se zkrášlováním lidského těla *minduša*.

S odstupem následují další čtyři pole, jež mají počet jednotek v rozmezí 6 až 8. 8 frazémů je spjato s prací a obchodem. Specifickou pozici tu mají frazémy obsahující nominální sousloví tvořené substantivem *práce* a nějakým, většinou kvalifikačním adjektivem (např. *sumnjiva rabota, jalovi posao, čorava posla* atp.). Čeština sice rovněž nabízí podobné frazémy, avšak jejich používání není tolik rozšířené jako v srbštině a bulharštině, o čemž svědčí letmé porovnání českých překladů příslušných srbských frazémů s bulharskými.

Taktěž 8 frazémů se týká vojenství a fyzického boje. Ty obsahují nejrůznější obecná apelativa, některá z nich s konkrétnějším významem (*rat, napad, ustanak*). Jiné frazémy mají ve své struktuře tzv. studené zbraně, tedy aktivní prostředky boje (*mač, sablja*), a zaznamenali jsme rovněž jeden komponent s významem obrany (*štit*) a jeden označující mučící prostředek (*kolac*).

7 frazémů obsahuje komponent z oblasti potravin. Z hlediska rozmanitosti je však tato skupina chudá – klíčové komponenty jsou spojeny s pečivem, především chlebem (*hleb, kruh, pogača, mrvna, kvasac*) a jednou se též vyskytlo obecné apelativum *hrana*.

6 frazémů je motivováno oblastí her, závodů a soutěží. Této oblasti dominují dva komponenty: jednak obecné apelativum *igra*, které obvykle vystupuje jako metaforické označení nějakého děje, přičemž subjekt vstupuje s tímto dějem do nejrůznějších vztahů – např. pasivní setrvávání v něm (*držati u igri nekoga*), a jednak výraz *karte*, který se do frazeologie dostává díky podobnosti různých životních situací se situacemi, které nastávají v průběhu karetních her.

Nejméně jednotek má původ v oblasti geografie (4). *Ostrvo* a *oaza* jsou metaforou nějakého omezeného prostoru, který se od svého okolí v něčem liší, *vrhunac* je metaforou úspěchu, *Palestina* je v parémii *svi putevi vode u Palestinu, nijedan iz nje* autorský aktualizací substituent za automatizovaný komponent *Rim*.

Poměry **koeficientů identičnosti** jsou **1,0 : 2,13 : 1,65**. Bulharské překlady tedy v souhrnu stojí mezi stupni „identické“ a „téměř identické“, přičemž od druhého z uvedených stupňů jsou ve vzdálenosti 0,35, zatímco české jsou na pomyslné ose těsně za stupněm „téměř identické“. Poměry v rámci jednotlivých frazeotvornýchází této skupiny ostatních frazémů jsou následující:

Geografie:	1,0 : 1,25 : 1,00
Práce, obchod:	1,0 : 3,50 : 2,25
Potraviny:	1,0 : 2,29 : 1,29
Nejrůznější předměty a věci:	1,0 : 1,77 : 1,77
Vojenství, fyzický boj:	1,0 : 2,00 : 1,50
Hra, závod, soutěž:	1,0 : 1,67 : 1,67
Ostatní frazémy II. celkem:	1,0 : 2,13 : 1,65

Ve skupině ostatních frazémů II. byla nejvyšší míra identičnosti zjištěna u báze „geografie“ (jak u českých, tak u bulharských překladů je tu koeficient nejnižší, bulharské ekvivalenty jsou tu přitom do jednoho identické), kdežto nejvyšší koeficient vykazuje báze „práce, obchod“ – bulharské překladové ekvivalenty tu jsou mírně za stupněm „zčásti identické“, zatímco ty české jsou ve středu mezi stupni „zčásti identické“ a „neidentické“. Ve dvou oblastech bulharské překlady vykázaly v průměru stejnou míru koeficientu identity jako ty české: jedná se o bázi „hra, závod, soutěž“ a o bázi „nejrůznější předměty a věci“. V obou případech jsou překlady na pozici mezi stupni „identický“ a „téměř identický“, pokaždé jsou blíže druhému z uvedených stupňů, avšak v případě nejrůznějších předmětů a věcí je tato blízkost o něco výraznější (0,23 oproti 0,33 u báze „hra, závod, soutěž“).

Sémantický posun jsme v této různorodé skupině zaznamenali u 1 českého překladu: *hříšné peníze* (S. Sýkorová) za *pařena cena* (M. Pavić). **Stylistický posun** jsme zaznamenali v 5 bulharských případech – ve čtyřech z nich došlo ke ztrátě expresivity, když Ch. Vasilevová volila buď neidiomatický překlad: *bez usilie* za *bez po muke*, *visoka cena* za *pařena cena* a *da zabudja njakogo* za *voditi za mindušu nekoga*, anebo do překladu nepřeviedla rytmus a rým originálu: *jasnovidcite kato sa po-malko, i chljabät šte e po-malko* za *gde je manje zduha, tu je manje kruha*. O rým tato rýmovaná parémie přišla i v českém překladu *kde není zloducha, není ani chleba* (S. Sýkorová), u něhož z toho důvodu rovněž došlo ke stylistickému posunu. U L. Kackovové jsme usoudili na ztrátu expresivity v překladu *társja objasnenie za nešto za tražiti ključ u nečemu* (I. Andrić). Jako **nehodné** jsme označili jednak posledně jmenované překladatelské řešení Ch. Vasilevové (*jasnovidcite...*) a jednak další její překlad (nefrazologický) *vodja bezmälavno sästezanie*, který podle našeho názoru sémanticky neodpovídá orig. *voditi mrtvu trku* (M. Pavić). 4 původní frazémy zůstaly nepřeloženy nebo byly přeloženy neidiomaticky v českých překladech, rovněž 4 i v bulharských. Pouze jeden frazém byl přeložen neidiomaticky zároveň v českém i bulharském překladu – *bez po muke* (M. Pavić) jako *bez usilie* (Ch. Vasilevová), resp. *hravě* (S. Sýkorová).

JINÉ frazeotvorné báze s klíčovým komponentem KONKRÉTNÍM + HRA, ZÁVOD, SOUTĚŽ					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identičnosti	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
Pav <i>ostrva mira</i>	<i>ostrůvky klidu</i>	<i>ostrovi na pokoja</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>male oaze nečega</i>	<i>malé ostrůvky něčeho</i>	<i>malki oazisi ot nešto</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>doseći vrhunac</i>	<i>stanout na vrcholu</i>	<i>da stigma vărcha</i>	1 : 2 : 1		
Pav <i>svi putevi vode u Palestinu, nijedan iz nje</i>	<i>všechny cesty vedou do Palestiny, z ní však ani jediná</i>	<i>vsicki pătista vodjat kăm Palestina, nito edin ne vodi ot neja</i>	1 : 1 : 1	aut.	
Pav <i>sumnjiva rabota</i>	<i>(pochybná záležitost)</i>	<i>sămnitelna rabota</i>	1 : 5 : 1		
And <i>đavolja rabota</i>	<i>ďáblovo dílo</i>	<i>djavolska rabota</i>	1 : 2 : 1		
Pav <i>jalov posao</i>	<i>jalová práce</i>	<i>bezplodna rabota</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>proći se čorava posla</i>	<i>(ušetřit si zbytečnou námahu)</i>	<i>da se otkaža ot taja kjorava rabota</i>	1 : 5 : 2		
Pav <i>biti načisto s kime ima posla</i>	<i>být jasné, s kým má tu čest</i>	<i>stana jasno s kogo ima rabota</i>	1 : 3 : 1		
Pav <i>bez po muke</i>	<i>(hravě)</i>	<i>(bez usilie)</i>	1 : 5 : 5	Bulh.: -expr	
Pav <i>paprena cena</i>	<i>hříšné peníze</i>	<i>(visoka cena)</i>	1 : 4 : 5	Bulh.: -expr Čes.: sém	
Pav <i>prodavati nešto budzašto</i>	<i>prodávat něco za babku</i>	<i>prodavam nešto na bezcenica</i>	1 : 3 : 2		
And <i>nalaziti drugu hranu</i>	<i>(nalézat jinou inspiraci)</i>	<i>namiram druga chrana</i>	1 : 5 : 1	Čes.: -expr	
Pav <i>narastati kao hleb</i>	<i>kynout jako chléb</i>	<i>buchvam kato chljab</i>	1 : 1 : 1	aut.	
And <i>izgubiti hlebac</i>	<i>přijít o chleba</i>	<i>da izgubja chljaba</i>	1 : 2 : 1		
Pav <i>gde je manje zduha, tu je manje kruha</i>	<i>kde není zloducha, není ani chleba</i>	<i>jasnovidcite kato sã po-malko, i chljabät šte e po-malko</i>	1 : 2 : 3	aut. Čes.: -rým Bulh.: -rým -rytmus	Bulh.
Pav <i>deliti pogaču sa svima</i>	<i>jíst ze společné mísy se všemi</i>	<i>delja pitata s vsicki</i>	1 : 3 : 1		
Pav <i>ne dati ni mrve</i>	<i>nedat ani suchou kůrku</i>	<i>ne davam dori trocha</i>	1 : 2 : 1		

JINÉ frazeotvorné báze s klíčovým komponentem KONKRÉTNÍM + HRA, ZÁVOD, SOUTĚŽ					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identičnosti	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
Pav <i>rasti kao oko kvasca</i>	<i>narústat jako z kvásku</i>	<i>nabábvam kato ot mája</i>	1 : 1 : 1	aut.	
And <i>metati kola pred rudu</i>	<i>strkat vůz před voj</i>	<i>vprjagam kolata pred volovete</i>	1 : 1 : 2		
Pav <i>nositi svoj krst</i>	<i>nést svůj kříž</i>	<i>nosja svoja krást</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>biti razapet kao na krstu</i>	<i>být přibit jako ke kříži</i>	<i>razpánat sám kato na krást</i>	1 : 2 : 1		
Pav <i>njihova je sloboda na uzici</i>	<i>přestat být pány své svobody</i>	<i>tjachmata svoboda e na vǎžence</i>	1 : 4 : 1		
Pav <i>u umu mi se munjevito povezaše niti</i>	<i>v mém mozku se najednou rozbřeslo</i>	<i>v moja um málnienosno se navǎrzacha niškite</i>	1 : 4 : 1		
And <i>pun tur</i>	<i>plné kalhoty</i>	<i>pǎlni gašti</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>neka se ne hvali onaj ko se obuva kao onaj ko se izuo</i>	<i>ať se nechlubí ten, kdo se obouvá, jako ten, co se vyzul</i>	<i>neka ne se chvali onzi, kojto se obuva, kato onzi, kojto se e sǎbul</i>	1 : 1 : 1	aut.	
And <i>bodljikav kao čelična žica</i>	<i>pichlavý jako ocelový drát</i>	<i>bodliv kato stomanena tel</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>oštar kao britva</i>	<i>ostrý jako břitva</i>	<i>ostǎr kato brǎsnač</i>	1 : 1 : 1		
And <i>tražiti ključ u nečemu</i>	<i>hledat klíč v něčem</i>	<i>(tǎrsja objasnenie za nešto)</i>	1 : 1 : 5	Bulh.: -expr	
Pav <i>voditi za minuđu nekoga</i>	<i>vodit za náušnici někoho</i>	<i>(da zabludja njakogo)</i>	1 : 1 : 5	aut. Bulh.: -expr	
Pav <i>nestati s istorijske pozornice</i>	<i>zmizet z jeviště dějin</i>	<i>slizam ot istoričeska scena</i>	1 : 2 : 2		
Pav <i>iščeznuti s pozornice svetskih zbivanja</i>	<i>zmizet ze světové arény</i>	<i>da izčezna ot scenata na svetovnite sǎbitija</i>	1 : 3 : 1		
Pav <i>kriv kao sablja</i>	<i>zhřivený jako šavle</i>	<i>izkriven kato sabja</i>	1 : 2 : 2		
Pav <i>oštar kao mač s obje strane oštar</i>	<i>ostrý jak dvojsečný meč</i>	<i>ostǎr kato naostren ot dvete strani meč</i>	1 : 3 : 2		

JINÉ frazeotvorné báze s klíčovým komponentem KONKRÉTNÍM + HRA, ZÁVOD, SOUTĚŽ					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identity	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
And <i>mačem i knjigom</i>	<i>mečem a knihou</i>	<i>s meč i knjiga</i>	1 : 1 : 1	aut.	
Pav <i>zakovati štit</i>	<i>kout zbraně</i>	<i>da zakovam štit</i>	1 : 3 : 1		
And <i>derati</i> <i>kao da ga živa nabijaju na kolac</i>	<i>řvát</i> <i>jako by ho zažíva naráželi na kůl</i>	<i>dere,</i> <i>sjakaš živ go nabivat na kol</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>biti izložen napadima</i>	<i>být vystaven útokům</i>	<i>podlagan sâm na napadkite</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>ugrušeni ustanak</i>	<i>potlačené povstání</i>	<i>potušeno vâstanie</i>	1 : 2 : 2		
Pav <i>ne biti u ratu sa svojom boljkom</i>	<i>žít se svým neuhem v míru</i>	<i>ne sâm na nož s bolestta si</i>	1 : 3 : 2		
Pav <i>držati u igri nekoga</i>	<i>držet ve hře někoho</i>	<i>dărža v igrata njakogo</i>	1 : 1 : 1		
And <i>stvoriti nešto kao igrajući se</i>	<i>vytvořit něco, jako by to bylo pouhá hračka</i>	<i>da napravja nešto kato na igra</i>	1 : 2 : 2		
Pav <i>mešati nešto kao karte</i>	<i>míchat něco jako karty</i>	<i>razmesvam nešto kato karti</i>	1 : 1 : 2		
Pav <i>ležati preda mnom kao bačane karte</i>	<i>mít něco před sebou jako vyložené karty</i>	<i>leži pred men nešto kato chvârleni karti</i>	1 : 2 : 1		
Pav <i>voditi mrtvu trku</i>	<i>běžet mrtvý závod</i>	<i>(vodja bezmâtvno sâstezanie)</i>	1 : 2 : 3		Bulh.
Pav <i>ostati kao trajna zagonetka</i>	<i>zůstat věčnou hádankou</i>	<i>da ostana kato trajna zagadka</i>	1 : 2 : 1		
Souhrn: IA10 + MP36 =46	46	46	1,0;2,13;1,65	7 autor- ských aktu- alizací Sém 0/1:0/0 Styl 1/1:1/4	0/0:0/2